આત્માનું ધામ અને નવી સૃષ્ટિ

અત્યાર સુધીમાં રાજાએ જે કંઈ કર્યું હતું તેના કરતાં વધારે જબરજસ્ત કામ હજુ બાકી હતું. જેમાંથી બધું જ આવે છે, વિચારો પાછળ રહેલા સત્યનું જેને જ્ઞાન છે અને જે સર્વદર્શી દૃષ્ટિથી સચરાચરની રક્ષા કરી રહ્યું છે તેની તરફ એ વળ્યો. અંતરને એણે અચલ ને એકાગ્ર બનાવ્યું અને આશામય બની પ્રાર્થના આરંભી. પૃથ્વી ઉપર હજુ સુધી જોવામાં આવ્યું નથી એવું બળ એને જોઈતું હતું. મર્ત્યના સંકલ્પથી ક્યાંય બઢી જતી એક શક્તિની સહાય એ શોધતો હતો, અત્યારે માત્ર દૂરથી જ દેખાય છે એવા મહાસત્યની જ્યોતિ માટે એ ઝંખતો હતો. પોતાના આદિ પ્રભવમાંથી આવતા સમર્થનની એને આવશ્યકતા હતી. પરંતુ દિગ્મૂઢ કરી દેતા કૂટ ઉપરથી ઉત્તર ઊતરી આવ્યો નહિ. અચિત્‌નાં આંધળાં અઘોર ઊંડાણોએ અઠંગ અંતરાયથી એને આંતર્યો હતો. જીવનનાં ગહ્વરોમાંથી અજ્ઞાની ‘ના’ નીકળી. રાજાએ જોયું કે પોતાના અંતરમાંનું કંઈક રાત્રિને સહકાર આપતું હતું. પોતાના પાર્થિવ સ્વભાવમાંનું કંઈક હજીય અચિત્ સાથેની સગાઈ સાચવી રહ્યું હતું; ભૂતકાળ સાથેની તદાકારતા છુપાઈ રહી હતી; મનની ને આત્માની પસંદગી ઉપર અવચેતનના મર્મરાટોનો પ્રભાવ પડતો હતો. નીચેનાં તરકટી તત્ત્વો દગો દેવા લપસાવી દેતા દાણાની જેમ પથરાયાં હતાં, અને અંદર આવવા માગતા સત્યને ઠોકર ખવડાવી ગબડાવી દેવાની આશા રાખતાં હતાં. તેમાં પાછા પૂર્વના આદર્શોના અવાજો આપણે આપણી આકર્ષક અપૂર્ણતાઓ ને મીઠીમધ દુર્બળતાઓ ઉપર દયા દાખવવી જોઈએ એવી વકીલાત કરતા હતા.

અશ્વપતિએ હવે પ્રભુનો દ્રોહ કરનારાં આ સર્વ તત્ત્વોને શોધી શોધીને દેશ-નિકાલ કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. સ્વભાવના ખૂણાખોચરાઓમાં ને ગુહાગહ્વરોમાં એ પાવક જ્વાલા લઈને પ્રવેશ્યો. ત્યાં મરી ગયા જેવાં જણાતાં જે જે અદિવ્ય તત્ત્વો લપાઈ રહ્યાં હતાં તે સર્વને એણે સાફ કર્યાં. કોઈ પામર પોકાર સત્યને વિકૃત ન બનાવી દે એ માટે કઠોર બનીને કામનાને એણે એના લોહીલુહાણ મૂળમાંથી ઉખેડી નાખી, ને એનું ખાલી થયેલું સ્થાન દેવોને સમર્પ્યું. એનો અંતરાત્મા મહાસાગરની માફક ઊછળીને આગળ આવ્યો ને એના તન મન ઉપર ફરી વળ્યો. બૃહદ્ બ્રહ્માંડને બાથમાં લેવા એનો આત્માય બૃહદાકાર બની ગયો. એનું બાહ્ય સ્વરૂપ તેમ જ આંતર સ્વરૂપ એકાકાર બની ગયાં, ને એ એકાકારતા પર અંતર્યામીનું સામ્રાજ્ય

સ્થપાઈ ગયું.

એને પ્રાપ્ત થયેલી આ એકસ્વરૂપતામાં એના ચિદાત્માની અંદર અન્ય સર્વે ચિદાત્માઓનો, મનની અંદર અન્ય સર્વે મનોનો સમાવેશ થઈ ગયો. ને એથી આગળ વધીને એનું શરીર ને માંસમજ્જા સુધ્ધાં સર્વનાં શરીર ને માંસમજ્જા સાથે એકતામાં આવી ગયાં. સર્વનાં સુખદુ:ખ એનાં પોતાનાં બની ગયાં. એની સાત્ત્વિક સહાનુભૂતિ વિશ્વવ્યાપી બની પરમાત્માથી પુલકિત થવા લાગી.

અશ્વપતિમાં હવે આત્માની ને પ્રકૃતિની એકતા સ્થપાઈ ગઈ, જગત અને જગદીશ્વર વચ્ચે આડો અંતરાય રહ્યો નહીં; એના પામર સ્વરૂપની છેલ્લી નામ-નિશાનીય ભૂંસાઈ ગઈ; બ્રહ્મસ્વરૂપ સાથેના તાદાત્મ્યમાં એ સ્વરૂપ અદૃશ્ય થઈ ગયું. એનો સ્વભાવ હવે સર્વમયનું કાર્યક્ષેત્ર બની ગયો. **सोऽहम्** ની એને સિદ્ધિ મળી. એનું માનવસ્વરૂપ પોતાને સર્વસ્વરૂપનો પ્રતિનિધિ સમજતું ને એ હવે પરમાત્મા સાથે સંયોગ પામવા પાછું વળ્યું હતું. રાજાનું હૃદય દેવોના હૃદય સમાન ધબકતું થઈ ગયું; એનું મન જાગતા સત્યમાં શમી ગયું; એનું જીવન વિશ્વના જીવનનો પ્રવાહ બની ગયું. વિશ્વ પારના આરોહણની ને વિશ્વોદ્ધારક અવતરણની વાટ જોતો અશ્વપતિ કૃતાર્થતાની સીમાએ પહોંચી ગયો.

એક ભવ્ય દીપ્તિ એની ઉપર ઝૂકી. એની આસપાસ અદ્‌ભુત આવિષ્કારો ને વિમલ વિસ્તારો વીંટળાઈ વળ્યા. દૂરની અનંતતાઓ અંતિકમાં આવી. વિચાર વિરમી ગયો. પ્રકૃતિનાં પ્રેરણો અટકી પડ્યાં. એનો એકલમલ સંકલ્પ નિસ્પંદ બની ગયો. અમૃતત્વે નીચે મીટ માંડી ને પ્રાણ પ્રશાંત બની ગયા. પરમાત્મદેવના વરદ હસ્ત એનાં અંગો પર ઠર્યા ને ત્યાં બ્રહ્મની બૃહત્તાની મુદ્રા મારી, અનંતતાએ એને અસીમ સમાધિલયમાં લઈ લીધો.

ઉપર અગાધ ને આસપાસ અજ્ઞાત, એવી અવસ્થામાં પ્રભુનાં શ્વસનો લેતા અશ્વપતિના આત્માએ તારકમંડળનો મહાલ–દિગ્દેશ છોડયો. અંતરતર વિરાટ વિસ્તારોમાં પ્રવેશ કરી એ સર્વજ્ઞ સુષુપ્તિમાં સર્યો. વિચાર ને વાણીનું ક્ષેત્ર વટાવીને એ દૃષ્ટિની પહોંચ પાર પહોંચ્યો. ઊર્ધ્વની જ્યોતિનાં ગહનોમાં એ અદૃશ્ય થઈ ગયો, શૂન્યમાં સંચર્યો, અમેયમાં એકલવાયો બની ગયો, સત્ બન્યો, અસત્ બન્યો ને સદસત્ બની પોતાના સનાતન પ્રભવસ્થાને સ્થિત થયો. શોકશૂન્ય એ મહોત્તુંગ પર કોઈ ઊડતો સ્વર સંભળાતો નથી, અવિચલ આત્માનો મૌન માતરિશ્વા ત્યાં વ્યાપેલો રહે છે. નથી ત્યાં આદિ કે અંત. કલ્પોનો કામદાર ત્યાં સદારામે ઢળેલો છે. ત્યાં સૃષ્ટિ નથી, દૈવસંચાલિત યંત્ર નથી, શુભાશુભનો સહચાર નથી, પ્રેમના જ હૃદયમાં ચાલતો સંઘર્ષ નથી. નથી ત્યાં જીવનના અખતરાનું જોખમ કે નથી મનોમયમાં ખેલાતાં દેવોનાં દેવન. સપાટી પર જોવામાં આવતાં ત્યાં છાયા-પ્રકાશનાં છમકલાં નથી, ત્યાં છે કેવળ બ્રહ્મની નિશ્ચલ શાંતિનું સામ્રાજ્ય, સર્વજ્ઞ ને સર્વશકિતમાન શાંતિની સત્તા. સત્ય ત્યાં સત્યની સામે સંગ્રામ કરતું નથી,

ધર્મની સામે ધર્મ ધિંગાણે ચઢતો નથી. શાશ્વતીના સંરક્ષકો ત્યાં સત્યના મૂલાધાર પર ઋતધર્મને અવિચળ સાચવી રાખે છે. સદારામમાં રહેલી પ્રકૃતિ ત્યાં પોતાના પ્રભવને જાણે છે. સાક્ષી પુરુષ અખંડ સમધારણાએ કૃત-કર્મને નિહાળે છે ને સૃષ્ટિનાં વમળોમાં પડયા વિના સનાતન શિખરો સેવે છે.

સર્વદર્શનસંપન્ન બ્રહ્માત્માના સાથમાં અશ્વપતિ ત્યાં અવસ્થિત થયો. વિચારથી મર્યાદિત નહિ એવું મન, દિક્-કાળમાંય માય નહિ એવો પ્રાણ, કાળના કલન વિનાનો સીમામુકત ચૈત્યાત્મા—એવો એ બની ગયો. અજન્મા ને અમર આત્મસ્વરૂપે એ અનંતતાનાં સત્રોમાં સામેલ થયો. વિશ્વના વિરાવ ઉપર આદિ એકાંતતા ઊતરી, નિસર્ગ વસ્તી વગરનો બની ગયો. એક ચક્રાવર્તી ઘડી માટે જગતમાં ચુપકીદી વ્યાપી ગઈ. એણે નીચે છોડેલું જગત ચાલતું તો હતું, તોપણ અશ્વપતિને માટે એ અનાત્મ સ્વપ્નની માફક સમાપ્ત થઈ ગયું હતું. ઉપરનો કોઈ સ્વર નીચે કે નીચેનો કોઈ સ્વર ઉપર આવતો નહિ. દેવોના જન્મ-પૂર્વની નરી નીરવતા અમલ ચલાવી રહી હતી. એક વિશ્વશકિત વિશ્વેશ્વરના આખરી આદેશની વાટ ચૂપચાપ જોઈ રહી હતી.

ત્યાર પછી રાજાની દૃષ્ટિ ઓચિંતી નીચેની તરફ વળી. ત્યાં વિશ્વહૃદયમાં વિસ્તૃત વ્યાપેલી એક જીવંત એકતા એણે જોઈ, ને એના દ્વારા એ અસંખ્યાત સમૂહો સાથે સંયોગમાં આવી ગયો. એક મહાસુખે, મહસે, શકિતએ અને અર્ચિષ્માન પ્રેમે એકસામટા સર્વને આશ્લેષમાં લઈ લીધા. સર્વે એકમેકના આત્માઓ હતા. એકાત્મકતાના ધબકારા વિશ્વની સંવાદિતા બન્યા હતા. અખિલ મન અનેકતારી એક સિતારી હતું. અખિલ જીવન મિલન પામેલાં બહુ જીવનોનું સંગીત હતું; કેમ કે જગતો અનેક હતાં, છતાં તે સર્વેનો આત્મા તો કેવળ એક જ હતો. આ જ્ઞાન એક જગતનું બીજ બન્યું ને એમાંથી એક આશ્ચર્યજનક સર્જન સમુદ્ભવ્યું.

આ નવા જગતમાં અણગણ રૂપોમાં રમમાણ એકતાના અંતરમાં નિખિલનો નિવાસ હતો. આત્મા ત્યાં અબદ્ધ હતો, અહંભાવનું અસ્તિત્વ નહોતું. શિવ-મંગળનાં બળો કાળને અકાળ શું જોડી દેતાં. અધ્યાત્મ અંકોડાથી એકેએક એકાત્મા જોડે જોડાઈ ગયો હતો. પ્રત્યેક અનોખો હોવા છતાં સર્વનાં જીવનો તે પોતાનાં જ સમજતો. કોઈ કોઈથી અળગું નહોતું. કોઈ જાત માટે જ જીવતું નહીં. પ્રત્યેક પોતાની અંદરના પ્રભુ માટે જ જીવતું. પ્રત્યેકમાં સમષ્ટિ સમાયેલી હતી. ભેદ ત્યાં એકતાની હસતી રમતનું રૂપ લેતો. એક અદ્વિતીયના અંશો રૂપે વ્યકિતસ્વરૂપો વિલસતાં, છતાંય એ સઘળાં આત્માના પૂર્ણાંકો હતાં.

લીલાનીય લીલા આમ છેલ્લી હદ સુધી ચાલતી, ને એમાં દિવ્ય આત્મ-વિલોપન દ્વારા આત્માની પૂર્ણ પ્રાપ્તિ થતી, એકતાનો અનુપમ આનંદ ઊછળીને બહાર આવતો : પરમાત્માનો સર્વસામાન્ય અનુભવ આમ ત્યાં સર્વને સંપ્રાપ્ત થતો.

સમસ્ત પ્રકૃતિ ત્યાં પ્રભુના મોખરા રૂપે રહેલી હતી. જ્ઞાનનું કાર્ય આપોઆપ ચાલતું, પૂર્ણ પ્રકાશ પ્રકટ થતો, પ્રમાણભૂત સત્ય અંતરમાંથી સ્ફુરતું, મૌનના હૃદયમાંથી હાસ્ય ઊછળી આવતું, શાંત અવકાશમાં સૌન્દર્ય લહેરિયાં લેતું, કાળના અગાધ અંતરમાં પ્રજ્ઞા પ્રકાશતી; સર્વ ત્યાં આત્મીય ભાવે પરસ્પર લયમેળમાં રહેતું.

આ નવાં ભુવનોમાં પ્રક્ષિપ્ત થયેલો રાજા વિશ્વદૃષ્ટિનો અંશ બની ગયો. સર્વમાં વસતા પ્રકાશે એને પોતાનું સ્થાનક બનાવ્યું. શાંતિના સાગરની લહરીનું રૂપ એણે લીધું. અનુસંધાનમાં આવતાં અનેકાનેક મનોને એનું મન પ્રત્યુત્તર આપતું હતું; એના શબ્દો વિશ્વની વાણીના અક્ષરોના બનેલા હતા; એનું જીવન જગતની ગતિનું ક્ષેત્ર બની ગયું હતું. એક જ લક્ષ્ય પ્રત્યે તાલમેળમાં કદમ ઉપાડતા કરોડો સંકલ્પોનાં પગલાં એને કાને પડતાં હતાં. એનાં અંગોમાં અખંડિત આનંદની શાંત લહરીઓ વ્યાપી હતી. એક છે એવી કોટાનકોટિની મહાસંમુદા એનામાં મહાલવા લાગી ગઈ.

પૂર્ણતાનો ધર્મ પ્રકટ થયો. રાજાએ જોયું કે ભાસ્વંત ભૂમિકાઓની પરંપરા પ્રભુના ઉચ્ચોચ્ચ રાજ્ય દ્વારા અપાયેલી જાગીરો હતી. એ પ્રત્યેક હતી પ્રસન્નતાપૂર્ણ, સૌન્દર્યસંપન્ન ને પૂર્ણતાનું ધામ. એ સર્વે પરસ્પર સહાયમાં પોતાની પાસે જે હતું તે આપતી, છતાં એમનું કશું ઓછું થઈ જતું નહિ. આદાનપ્રદાનથી એ સર્વે વૃદ્ધિ પામતી, પરસ્પરની પૂર્તિરૂપ બનતી ને ભિન્નતા હોવા છતાં એકબીજા સાથે સંલગ્ન રહેતી. એક ને સર્વસ્વરૂપ અન્યોન્ય માટે આસ્પૃહા રાખતા; બહુસ્વરૂપ એકસ્વરૂપ પ્રત્યે પાછો વળીને મીટ માંડતો હોય છે. દિવ્ય સત્યોને રૂપ આપવા માગતો આનંદ સાક્ષી આત્મા ઉપર અનિર્વચનીયનાં પ્રતીકોનો પ્રકાશ નાખે છે. રંગરંગ એ રૂપો પરમેશ્વરના પાસાદાર કાચના જેવાં જણાય છે. પ્રભુનું સૌન્દર્ય, સામર્થ્ય અને સૃષ્ટિના કારણરૂપ આનંદ ત્યાં હોય છે. એક સુવિશાળ સત્યચૈતન્ય એક દિવ્ય બાલહૃદયને એનું અર્પણ કરે છે ને એ હૃદય હર્ષનું હાસ્ય કરી ઊઠે છે.

આત્માની ઉજ્જ્વલ તટસ્થતા ચમત્કારોની ક્રીડાભૂમિ બની ગઈ છે. ગૂઢ અકાલની ગુપ્ત શકિતઓ ત્યાં સંકેતથી મળે છે. દિગ્દેશને એણે પ્રભુનો આશ્ચર્યભર્યો આવાસ બનાવ્યો છે. અહીં પ્રભુના પ્રેમનું ને પ્રભાવનું સૌન્દર્ય એક મોહક મુખ બની પ્રકટ થયું. સનાતની દેવી વિશ્વરૂપ નિજાવાસમાં આવી, ને મા જેમ બાળક સાથે તેમ પ્રભુ સાથે રમવા લાગી. અમર સત્યો આ બાળકનાં રમકડાં છે, માનું પ્રેમનું હૃદય એનું વિશ્વ છે.

અહીં આત્મનાશ પામેલાંઓને ત્યાં પોતાનું દિવ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત થાય છે, સ્વભાવની હ્રાસ પામેલી શકિતઓ ત્યાં પોતાની પૂર્ણત્વની સ્થિતિમાં પ્રવર્તતી હોય છે. ત્યાં પરમાત્માનાં પ્રાણવાન સ્વરૂપોએ સ્વભાવને ભરી દીધો હોય છે. વાણી ત્યાં અનિર્વચનીયનો ઉચ્ચાર હોય છે, રશ્મિ દ્વારા ત્યાં અદૃશ્ય સાન્નિધ્યોનાં દર્શન થાય છે, શબ્દ સ્વર્ગીય અનુભવ કરાવે છે, ભાવનાઓમાં ત્યાં સંકુલ સ્વરૂપે અનંત વિરાજમાન હોય છે. ત્યાં વિચારને અધીન સંકલ્પ ને સંકલ્પને અધીન કર્મ રહે છે.

સનાતનનો સમાગમ કાળને ત્યાં દિવ્ય બનાવી દે છે.

જીવનને ત્યાં અશ્રાંત લીલાઓનું ક્ષેત્ર મળેલું છે. એના હૃદયમાં આનંદ ને હોઠ પર હાસ્ય ઉલ્લસે છે. વિધવિધ પ્રકારનાં સ્વર્ગીય સંમુદાનાં નાટક એ ત્યાં ભજવ્યે જ જાય છે. વિશ્વાનંદનું એ ત્યાં જીવતું કાવ્ય બની ગયેલું હોય છે. અર્થ ને ભાવથી ભરેલાં રૂપોનો ચિત્રપટ એ ત્યાં ઉઘાડતું જ રહે છે. આત્મા ત્યાં આત્મા માટેની ઉત્સાહી શોધ બનેલો છે. જડદ્રવ્ય ત્યાં આત્માની સઘન અવસ્થા છે. ઇન્દ્રિયો આત્માને બહાર આવવા માટેનાં બારણાં છે. પદાર્થ ત્યાં એક રણત્કાર કરતી વીણા છે, બ્રહ્માત્માની વિદ્યુતોને ઝાલી લેવા માટેની જાળ છે, ને પ્રેમનું ચુંબક બની પ્રભુને એ પાસે ખેંચી લાવે છે. ત્યાંની નક્કરતાની બનાવટ અનોખી છે; સુખશર્મ માટેનો એ મંચ છે. આત્માના આત્માને અર્પયેલા આશ્લેષને એ દીર્ઘકાલીન બનાવી દે છે. અહીં જે આવે છે ને જાય છે તે ત્યાં અમર રૂપે રહેલું છે. અધ્યાત્મ જ્યોતિના આકાર આપતા સ્પર્શથી જડદ્રવ્ય ગૌરવશાળી સૌન્દર્યનું ને સૂક્ષ્મ સંવાદિતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરતું. એની ઘડીઓ સનાતન ધર્મની ઘોષણા કરતી. કાળ ત્યાં શાશ્વતતાનો પારદર્શક પહેરવેશ છે. આત્માની સજીવન શિલાને ઘાટમાં ઘડતો શિલ્પી પ્રપંચ અનંતતાના સાગરને કાંઠે સત્યની વાસ્તવિકતાનું ગ્રીષ્મગૃહ ઊભું કરે છે.

આ આધ્યાત્મિક અવસ્થાઓના મહિમાની વિરુદ્ધમાં એમને સમાન્તર રહી જે એમનાથી વિપરીત છે તે તરતાં ને તરંગાતાં હતાં, પોતાનો પ્રભાવ પાડતાં ને છાયાગ્રસ્ત કરી દેતાં હતાં. બે મોટા ઇનકારો આ બીજી આયોજનામાં રહેલા હતા: પોતાની અંદર છે તે આત્માને ન જાણતું જગત પોતાનાં કારણ ને અસ્તિત્વની આવશ્યકતા શોધવા મથે છે ને બીજી બાજુ પોતે જેને અસ્તિત્વમાં આણ્યું છે તે જગતને ન જાણતો આત્મા પ્રકટ થવા, મુકત થવા, જાણવા ને સત્તા ચલાવવા પ્રયાસ કરે છે. એક વિસંવાદિતામાં પોતે ગાઢ-ગ્રથિત હોવા છતાં આ બન્નેના માર્ગો એકબીજાથી તદ્દન અલગ છે. ત્રણ શકિતઓ એમની અયુકિતક ગતિનું સંચાલન કરે છે: આરંભમાં એક અજ્ઞાન ઓજ, મધ્યમાં દેહધારી બનેલો મથતો જીવ, અને અંતમાં જીવનને નકારતો નીરવ આત્મા.

વચમાં એક મંદ ને અમંગલ પ્રસંગ આવી જાય છે. એક અજ્ઞાન શકિત શંકાશીલ મન આગળ સંદિગ્ધ સત્ય પ્રકટ કરે છે ને એને એક પાઠ ભજવવાની ફરજ પાડે છે. અવશ્યંભાવિતા ને યદૃચ્છાના સંયોગથી રાત્રિના ગર્ભમાંથી જન્મેલી અચિત્‌ની રહસ્યમયી યોજના ને પ્રકટ થયેલા જીવની સમસ્યાની અધૂરી કથા એ મન પાસે તે શકિત નોંધાવડાવે છે.

અજ્ઞાનનો અંધકાર આપણા ઉદાત્તતર ભાવિને છુપાવી રાખે છે. કોશેટા જેવું રૂપ લઈ એ મહાન ને મહિમાવાન સત્યને પોતાની અંદર બંદી બનાવી રાખે છે, કે રખે ને અંદરનો પાંખાળો ચમત્કાર અસમયે બહાર નીકળી જાય ને પોતાના સૌન્દર્યને નિરાકાર વિરાટમાં વેડફી મારે, કે રખે ને એ અજ્ઞેયની ગૂઢતામાં ગરક

થઈ જાય ને જગતનું દૈવી ભાવિ સિદ્ધ કર્યા વિના જગતનો ત્યાગ કરી દે.

આજ સુધી માત્ર ભ્રમણા મનાતી એક નવી સૃષ્ટિ જૂનીમાંથી જન્મ પામશે, વાચા વિનાના જ્ઞાનને વાચા આવશે, સ્વર્ગના સુમનની સુપ્રફુલ્લતા ધારણ કરી સૌન્દર્ય ખીલશે, સુખદુ:ખ એક આનંદમાં વિલીન થઈ જશે, પરમાત્મચેતના પૃથ્વી ઉપર સચેતન બનશે ને કાળના નૃત્યમાં સનાતનની આશ્ચર્યમયતાઓ જોડાઈ જશે.

પણ અશ્વપતિ અત્યારે તો એ જગતને એક ઓજ:શકિતથી આધારિત અને વ્યર્થ વૈભવોથી ભરેલું જોતો હતો. ત્યાં ચેતનાની એક ધાર પર આત્માના કોચલા જેવું પોતાનું ભંગુર શરીર એને દેખાયું. ગૂઢ પ્રકારની એક નિદ્રાવસ્થામાં એ પડેલું હતું. અશ્વપતિને એ એક અજાણી આકૃતિ જેવું, કલ્પનાપ્રદેશની એક છાયા જેવું જણાતું હતું, ને દૂરસ્થ છાયાગ્રસ્ત જગત કોઈ વિદેશીય વસ્તુ હોય એવું લાગતું હતું. આત્મા અને શાશ્વતી, એ બે જ માત્ર સાચાં લાગતાં હતાં તે વારે મથામણોમાં મચેલી ભૂમિકાઓમાંથી એક સ્મૃતિ આરોહીને એની પાસે આવી ને આવેલા સાદને ગૂઢમાં રહેલા પરમાત્માના એક કિરણે ઉત્તર આપ્યો. ત્યાંય એકતાના અણસીમ આત્માનો નિવાસ છે; એને લીધે જ સર્વ કાંઈ ટકી રહેલું છે. એણે જ પોતાની દિવ્યતાનું બલિદાન દઈ, પોતાની સર્વજ્ઞતાને અને સર્વશકિતમત્તાને છુપાવી રાખી સ્ખલનનો, દુ:ખશોકનો અને મૃત્યુનો સ્વીકાર કર્યો છે.

અશ્વપતિને પોતાના સત્ય સ્વરૂપનું ભાન હતું. એનો આત્મા પૃથ્વીલોકમાં શા માટે અવતાર લઈને આવ્યો હતો તેનું એને જ્ઞાન હતું. પોતાનાં બે સ્વરૂપ હતાં: એક સ્વરૂપે એ ઊર્ધ્વમાં બૃહત્ અને મુકત હતો, બીજે સ્વરૂપે એ મથતો, બદ્ધ, તીવ્ર ભાવના સેવતો અહીંનો જીવ હતો. આ બન્ને સ્વરૂપોના સંયોગથી બે ભુવનો વચ્ચે સેતુબંધની શકયતા ઊભી થતી હતી.

અત્યારેય એનું બધું જ કંઈ અસીમ ચુપકીદીમાં સમાપ્ત થઈ ગયું નહોતું. દૂર નીચે કયાંક એનું હૃદય રહેલું હતું. રાત્રિના અંધકારમાં ત્યાં એ એક પ્રદીપ જેવું દેખાતું 'તું. એ હતું ભાવાવેશે ભરેલું, જીવંત આહુતિમાં અર્પાયેલું, ગહન ભકિત-ભાવમાં નિમગ્ન ને સુદૂરના પરમ પ્રેમની ને પ્રકાશની પ્રત્યે વળેલું. ઊંડાણોમાંથી એ નીકળી શકતું નહોતું, ત્યાં રહી એ ઝંખના કરતું રહેતું. પ્રભુના દિનની ને રાત્રિની વચ્ચે રહેલું એ અંતરની આરાધનાને જ પરમ ધર્મ રૂપ પ્રમાણતું, પરમાનંદને જ વસ્તુમાત્રનું મૂળ કારણ માનતું, બીજું કોઈ જેમાં ભાગીદાર બની શકતું નથી એવા સ્વાર્થકઠોર મહાસુખનો અસ્વીકાર કરતું, શાંતિ માટે જ જે શાંતિ હતી તેની ના પાડતું, પોતે જેનું બની જવાની ઝંખના કરતું હતું તે જગદંબા તરફ વળ્યું. કોઈ અદૃશ્ય સાન્નિધ્ય જ્યાં પ્રાર્થના કરી રહ્યું હોય એવું એક પ્રાર્થનામંદિર પોતે બની ગયું. પૃથ્વી ને પૃથ્વીના માનવો માટે મહામાતા પધારે એવી પ્રાર્થના વાટ જોઈ રહી હતી. ને હવે એની ઘડી આવી. નિર્વાણે ઊંડી આગ બુઝાવી નહોતી, વિચાર મરી ગયો હતો છતાં એનું બળ અનામત રહ્યું હતું ને વળી વૃદ્ધિ પામતું

હતું. અજ્ઞાત પ્રતિ એણે અરવ પ્રાર્થના પાઠવી. પોતે જેની આશા રાખી હતી તેનાં પગલાંનો અવાજ સુણવા એણે કાન માંડયા. નિસ્પંદ આત્મામાં થઈને આવતા પરમાત્માના આદેશશબ્દની એ રાહ જોવા લાગ્યું.